

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Bakı Dövlət Universiteti

**6111.01 – “Şəxsiyyətin psixologiyası” ixtisası üzrə fəlsəfə doktoru
proqramı əsasında doktorluq imtahanı üçün**

PROQRAM

Bakı Dövlət Universiteti Sosial elmlər və
psixologiya fakültəsinin Elmi Şurasının qərarı
ilə tövsiyyə edilmişdir
(02 oktyabr 2012-ci il 1 sayılı protokol)

Bakı– 2012

Tərtib edən: AMEA-nın müxbir üzvü, professor,
psixologiya elmləri doktoru Bəxtiyar Əliyev

Rəyçilər:

- dosent, psixologiya elmləri namizədi,
Rövşən Cavadov
- dosent, psixologiya elmləri namizədi,
Gülnarə Hüseynova

Mövzu 1. Psixologiyada şəxsiyyət problemi

Şəxsiyyət psixologiyasının kateqoriyası kimi. Şəxsiyyət haqqında ümumi anlayış. İnsan həyat subyekti kimi. İnsanın təbiəti və onun varlığının xüsusiyyətləri. İnsan və onun aləmi. Fərd anlayışı. Fərd, biososial varlıq kimi. Şəxsiyyət tarixi təkamülün və ontogenetik inkişafın məhsulu kimi. Şəxsiyyətin özünün inkişafı. Fərdiyyət anlayışı.

Mövzu 2. Müasir psixologiyada şəxsiyyətin inkişafına əsas yanaşmalar

Şəxsiyyətə sistem və tarixi-təkamül yanaşmaları. Münasibətlər nəzəriyyəsi (Lazurskiy, Myasişev və b.). Fərdiyyət nəzəriyyəsi (Merlin). Şəxsiyyət psixologiyasında psixodinamik yönüm. Psixoanaliz və gərginliyin reduksiyası prinsipi onun əsası kimi. Həvəslər və onların dinamikası. Şüursuzluq, psixoloji müdafiə və proeksiya. Adlerin fərdiyyət psixologiyasında məqsədli determinasiya və bütövlük prinsipi. Kompensasiya, hökmranlığa meyl və ümumilik hissi fərdiyyət psixologiyasında şəxsiyyətin inkişafının hərəkətverici qüvvəsi kimi. Yüqun psixoloji tiplər haqqında təlimi. Arxetiplər haqqında təlim. Eriksonun, Fromun neofreydist yanaşmaları.

Şəxsiyyətə interaksionist və koqnitiv yanaşmalar. Kurt Levinin şəxsiyyət nəzəriyyəsi. Mürreyin nəzəriyyəsi. Kellinin şəxsi konstruktlar nəzəriyyəsi.

Şəxsiyyət psixologiyasında humanistik yönüm. Olportun şəxsiyyət açıq sistem kimi nəzəriyyəsi. İnsana yanaşmada humanist prinsiplər (Rocers). Maslounun şəxsiyyətin özünü aktuallaşdırma nəzəriyyəsi. Franklin həyatın mənasına can atma nəzəriyyəsi.

Mövzu 3. Şəxsiyyətin inkişafının ilkin təbii şərtləri

İnsanın fərdi xassələri haqqında ümumi təsəvvürlər. Fərdi xassələr differensial psixofiziologiyasının predmeti kimi.

Bədən quruluşu və psixikanın xüsusiyyətləri. Konstitusiya tipləri, onların somatik əlamətləri. Kreçmerin və Şeldonun fərdiyyətin tipologiyası nəzəriyyəsi və onun tənqidi.

Temperament. Ali sinir fəaliyyətinin tipləri temperamentin fizioloji əsası kimi. Fərdin sinir sisteminin tipoloji xassələri haqqında müasir təsəvürlər. Fərdin xassələrinin insanın şəxsiyyət kimi inkişafında rolu. Sinir sisteminin tipoloji xassələrinin tədqiqi metodları.

Cinsi dimorfizm və fərdin psixoloji xarakteristikası. Cinsi fərqlərin psixologiyası problemi.

Yaş və fərdin inkişafının psixoloji xüsusiyyətləri. Yetişmə və inkişaf.

Şəxsiyyətin inkişafında ilkin təbii şərtlərin rolu.

Mövzu 4. Şəxsiyyətin sosiallaşması

Münasibət və şəxsiyyət. Şəxsiyyət ictimai münasibətlərin məcmusu kimi. Şəxsiyyətin ictimai münasibətlər sistemində daxil olmasının təhlil səviyyələri. "Sosial status", "sosial rol" və "sosial qrup" anlayışlarının ümumi xarakteristikası. İctimai funksiyalar-roller və onların şəxsiyyətin strukturunda yeri. Şəxsiyyətin rol nəzəriyyələri və onların tənqidi. Şəxsiyyətin ətrafdakılara özünü təqdimi və onun psixoloji mənası.

Şəxsiyyətin sosial-tipik cəhəti problemi. Sosial və milli xarakter. Şəxsiyyətin müxtəlif mədəniyyət sistemlərində müqayisəli tədqiqi. Sosial-tarixi həyat tərzini.

Şəxsiyyətin sosiallaşması. Fransız sosioloji məktəbində və Piajenin işlərində şəxsiyyətin sosializasiya konsepsiyası. Davranışın əxlaqi tənziminin inkişafı. Sosializasiya sosial davranış formalarının interiorizasiyası kimi (S.P. Vıqotski). Şəxsiyyətlərarası münasibətlər və ictimai təcrübənin mənimsənilməsi.

Sosializasiya prosesində şəxsiyyətin məsuliyyətinin inkişaf xüsusiyyətləri.

Şəxsiyyətin sərvət dəyərləri sistemi. Şəxsiyyətin yadlaşması və tənhalıq problemi

Mövzu 5. Şəxsiyyətin inkişafının dövrləşməsi və hərəkətverici qüvvələri

Müasir psixologiyada "inkişaf" problemi: əsas yanaşmalar. Şəxsiyyətin ontogenezdə inkişafının təbii və mədəni səviyyələri. İnsanın həyat yolu şəxsiyyətin inkişaf tarixi kimi. İnsanın həyat yolunun onun ontogenetik inkişafına təsiri. Psixologiyada yaş problemi. Bioloji yaş, psixoloji yaş, əqli yaş.

Qərb psixologiyasında şəxsiyyətin inkişafının dövrləşməsi problemi. Bioloji yönüm. Xollun uşağın inkişaf konsepsiyası: rekapitulyasiya qanunu; şəxsiyyətin inkişaf fazaları. Psixodinamik yönüm. Freydin psixoanalizində uşağın psixoseksual inkişaf mərhələləri haqqında təsəvvürlər. Eriksonun inkişafın epigenetik konsepsiyası. Şəxsiyyətin psixososial identikliyi onun yetkinliyinin meyarı kimi. Şəxsiyyətin inkişafında konfliktin rolu. Koqnitiv yönüm. Şəxsiyyətin əxlaqi şüurunun inkişaf nəzəriyyəsi.

Aparıcı fəaliyyət: şəxsiyyətin inkişafının hərəkətverici qüvvəsi kimi. Fəaliyyət sisteminə ziddiyyətlər şəxsiyyətin inkişafının hərəkətverici qüvvəsi kimi. Funksional tendensiya şəxsiyyətin davranışının özünüinkişafının mənbəyi kimi (Uznadze).

Motivasiya-tələbat və intellektual-idrak sahələri arasında ziddiyyət şəxsiyyətin inkişafında hərəkətverici ziddiyyət kimi. Uşaqılıqda şəxsiyyətin psixi inkişafının dövrləşməsi sxemi. Yaşlılıqda şəxsiyyətin inkişafının dövrləşməsi problemi. Şəxsiyyətin formalaşması. Qocalıq və onun psixoloji xüsusiyyətləri.

Mövzu 6. Şəxsiyyətin strukturu

Mən-konsepsiyası. Mənlik şüuru və özünüdərək: səviyyələri və strukturu.

Şəxsiyyətə tipoloji yanaşmalar (Yunq, Şpranqer, Leonqard). Tipoloji yanaşmanın məhdudluğu.

Şəxsiyyətin xarakter əlaməti davamlı davranış təmayülü kimi. Şəxsiyyət əlamətlərinin sistemləşdirilməsinə və öyrənilməsinə faktor yanaşması (Kettel, Eyzenk, Qilford). Davranışın şəxsiyyət - situativ şərtlənməsi dilemması. Şəxsiyyət və şəraitin qarşılıqlı təsiri nəzəriyyəsi.

Xarakter və qabiliyyətlər. Xarakter və şəxsiyyətin qarşılıqlı münasibətləri. Xarakterin strukturu və funksiyaları. Xarakterin aksentuasiyası və psixopatiya. Xarakterin təşəkkülü. Qabiliyyətlər haqqında anlayış. Təbii imkanlar, qabiliyyətin inkişafının əsası kimi. Qabiliyyət probleminin öyrənilməsinə əsas yanaşmalar. Ümumi və xüsusi qabiliyyətlər. Qabiliyyətlər və istedad. Qabiliyyətlərin inkişaf səviyyələri. Ümumi və xüsusi qabiliyyət testləri. Fərdi üslub.

Şəxsiyyətin məna sahəsi. Şəxsiyyət və motivasiya. Məna sistemləri və məna yaratma haqqında ümumi təsəvvürlər. Məna yaratma. Yaşantı prosesinin dinamikası.

“Mən” obrazın strukturu və onun müxtəlif psixoloji istiqamətlərdə tədqiqi. Ceymsin empirik “mənin” üç komponentli varlığı haqqında mövqeyi: fiziki şəxsiyyət, sosial şəxsiyyət və mənəvi şəxsiyyət. “Mənin” strukturu haqqında təsəvvürlər, şəxsiyyətin özünüqiymətləndirməsi əsas struktur element kimi (K.Rocers), özünüqiymətləndirmə və özünəhərmət, özünəmənasibətin quruluşu və təşəkkülü.

Mövzu 7. Şəxsiyyət və mədəni mühit

Mədəniyyət və şəxsiyyət. Şəxsiyyət və sivilizasiya. Şəxsiyyətin özünüifadəsi, özünütəsdiqi və özünügerçəkləşdirməsi.

Şəxsiyyətin özünüdeterminasiyası və özünütranstendensiya. Azadlıq və məsuliyyət şəxsiyyətin varlıq göstəriciləri kimi. Mənəviyyət şəxsi seçimin əsası kimi.

Şəxsi məkanın ekoloji psixologiyası. Şəxsiyyətin ərazi davranışı psixologiyası. Həyat mühitinin qavranılması şəxsiyyətin formalaşması amili kimi.

Şəxsiyyət və aqressiya: müasir dövrün problemi.

Тема 1. Проблема личности в психологии

Личность как категория психологии. Личность в системе отношений.

Природа человека как целостной системы. Человек и мир человека.

Понятие индивида. Индивид как биосоциальное существо. Развитие фенотипических особенностей индивида в онтогенезе.

Личность как продукт историко-эволюционного и онтогенетического развития. Саморазвитие личности. Понятие индивидуальности.

Тема 2. Основные подходы к изучению личности

Системный и историко-эволюционный подход к личности. Теория отношений (Лазурский, Мясищев и др.). Теория индивидуальности (В.С.Мерлин).

Психодинамическая ориентация в психологии личности. Психоанализ З.Фрейда и принцип редукции напряжения как его основа. Влечения и их динамика. Бессознательное, психологическая защита и проекция. Принцип целостности и целевой детерминации в Индивидуальной психологии А.Адлера. Компенсация, стремление к могуществу и чувство общности как движущие силы развития личности в Индивидуальной психологии. Учение К.Г.Юнга о психологических типах. Учение об архетипах. Неофрейдистские подходы Э.Эриксона, Э.Фромма.

Интеракционистские и когнитивистские подходы к личности. Теория личности К.Левина. Теория Г.Мюррея. Теория Дж. Келли.

Гуманистическая ориентация в психологии личности. Теория личности как открытой системы Г.Олпорта. Принципы гуманистического подхода к человеку (К.Роджерс). Теория самоактуализирующейся личности А.Маслау. Теория стремления к смыслу В.Франкла.

Тема 3. Природные предпосылки развития личности

Индивидуальные свойства человека. Индивидуальные свойства как предмет дифференциальной психофизиологии.

Строение тела и особенности психики. Типы конституции, их соматические признаки. Теория типологии индивидуальности Э.Кречмера и В.Шелдона. Их критика.

Темперамент. Типы высшей нервной деятельности как физиологическая основа темперамента. Современные представления о типологических свойствах нервной системы индивида. Методы исследования типологических свойств нервной системы.

Половой диморфизм и психологические характеристики индивида. Проблема психологии половых различий.

Возраст и психологические особенности развития индивида. Созревание и развитие.

Роль органических предпосылок в развитии личности.

Тема 4. Социализация личности

Отношение и личность. Личность как совокупность общественных отношений. Уровни анализа вовлеченности личности в систему общественных отношений. Общая характеристика понятий «социальная роль», «социальная группа», «социальный статус». Общественные функции-роли и их место в структуре личности. Ролевые теории личности и их критика. Самопрезентация личности окружающим и ее психологическое значение.

Проблема социально-типического в личности. Социальный характер и национальный характер. Кросс-культуральные исследования личности. Социально-исторический образ жизни.

Социализация личности. Концепция социализации личности во французской социологической школе и в работах П.Жане. Развитие моральной регуляции поведения. Социализация как интериоризация социальных форм поведения (С.Л.Выготский). Развитие ответственности личности в процессе социализации. Система ценностей личности.

Проблема одиночества и отчужденности личности.

Тема 5. Движущие силы и периодизация развития личности

Проблема «развитие» в современной психологии. Естественный и искусственный уровни развития личности в онтогенезе. Жизненный путь человека как история развития личности. Влияние жизненного пути человека, на его онтогенетическую эволюцию. Проблема возраста в психологии. Биологический, психологический и умственный возраст.

Проблема периодизации развития личности в западной психологии. Биологическая ориентация. Концепция развития ребенка С.Холла: закон рекапитуляции; фазы развития личности. Психодинамическая ориентация. Представления об этапах психосексуального развития ребенка в психоанализе (З.Фрейда). Эпигенетическая концепция развития Э.Эриксона:

эпигенетический принцип развития. Положения о психосоциальной идентичности личности как критерия ее зрелости.

Когнитивная ориентация. Основные положения концепции развития морального сознания личности.

Ведущая деятельность и ее роль в развитии личности. Противоречия в системе деятельности как движущая сила развития личности (А.Н.Леонтьев, С.Л.Рубинштейн). Функциональная тенденция как источник саморазвития поведения личности (Д.Н.Узнадзе).

Проблема периодизации развития личности. Понятие ведущей деятельности в процессе развития личности (А.Н.Леонтьев). Противоречие между мотивационно-потребностной и интеллектуально-познавательной сферами как движущее противоречие в развитии личности. Схема периодизации психического развития личности в детском возрасте (Д.Б.Эльконин). О периодизации развития личности в социальной психологии. Проблема периодизации развития личности во взрослом возрасте. Старость и ее психологические особенности.

Тема 6. Структура личности

Я-концепция: основные подходы. Самосознание и самопознание: уровни и структура.

Типологические подходы к личности, (К.Г.Юнг, Э.Шпрангер, К.Леонгард). Ограничения типологического подхода.

Понятия черт личности как устойчивых тенденций поведения. Факторные подходы к изучению и систематизации личностных черт (Р.Кеттел, Г.Айзенк, Дж.Гилфорд). Дилемма личностно-ситуативной обусловленности поведения. Критические жизненные ситуации: стресс, конфликт, кризис. Концепция взаимодействия личности с ситуацией. Концепция реализации возможностей ситуации.

Характер и способности. Структура и функции характера. Акцентуация характера и психопатов. Формирование характера. Понятие о способностях. Задатки как органические предпосылки развития способностей. Основные подходы к изучению проблемы способностей. Общие и специальные способности. Способности и одаренность. Уровни развития способностей. Тесты общих и специальных способностей. Личность и творчество. Индивидуальный стиль.

Смысловая сфера личности. Личность и мотивация. Общее представление о смысловых образованиях и смысловых системах. Смыслообразование. Динамика процессов переживания.

Структура «Я» и ее исследование в разных направлениях психологии. Положение Джемса о существовании трех компонентов эмпирического «Я»: физическая личность, социальная личность и духовная личность. Разработка представлений о структуре «Я»; положение о самооценке как центральном образовании личности (К.Роджерс); самооценка и самоуважение. Строение и формирование самоотношения.

Тема 7. Личность и культурная среда

Культура и личность. Личность и цивилизация. Самовыражение, самоутверждение и самореализация личности.

Самодетерминация и самотрансценденция личности. Свобода и ответственность- параметры личностного бытия. Духовность как основа личностного выбора.

Экологическая психология личного пространства. Психология территориального поведения личности. Восприятие жизненной среды как фактор формирования личности.

Личность и агрессия: проблемы современности.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Bakı, 2009
2. Cabbarova L.M. Psixologiyada tənhalıq problemi. Bakı, 1997

3. Əliyev B.H., Cabbarov R.V. Təhsildə şəxsiyyət problemi. Bakı, 2008
4. Əliyev B.H., Mustafayev M.H. Mədəniyyət və təfəkkür probleminin tədqiqinə dair// Psixologiya jurnalı, 2010, №2
5. Адлер А. Индивидуальная психология // История зарубежной психологии. Тексты. М., 1986
6. Ананьев Б.Г. Онтогенез и жизненный путь человека. // Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды. М., 1980
7. Асмолов А.Г. Психология личности. М., 1990
8. Божович Л.И. Избранные психологические труды. М., 1995
9. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. М., 1968
10. Выготский Л.С. Проблема возраста. // Собрание сочинений в 6-ти томах. М., 1984
11. Зейгарник Б.В. Теория личности К.Левина. М., 1981
12. Кон И.С. Введение в сексологию. М., 1989
13. Кон И.С. Психология юношеского возраста. М., 1978
14. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М., 1977
15. Леонтьев Д.А. Очерк психологии личности. М., 1993
16. Маслоу А. Самоактуализация // Психология личности. Тексты. М., 1982
17. Роджерс К. К науке о личности // История зарубежной психологии. Тексты. М., 1986
18. Фрейд З. Психология бессознательного. М., 1989
19. Фромм Э. Человеческая ситуация. М., 1994
20. Хеккаузен Х. Мотивация и деятельность. М., 1986
21. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. СПб., 2003
22. Юнг К.Г. Архетип и Символ. М., 1991
23. Юнг К.Г. Психологические типы. // Психология индивидуальных различий. Тексты. М., 1982